

הסופר של הכאוס הכואב

איסאק באבל כתב את היהודי ככתם בשדה הראייה. לא מרכז, להפך. שוליים שבלעדיהם אי אפשר לתאר את הכאוס

למוזג בתוך נערה יהודיה עסיסי פרה שכאלה. רגלי הנערה היו שמנות, ארדמות יחומות, תפוחות ככדורים, גוף מהן ריח חריף של בשר שנחתך זה לא מכבר. נדמה היה לי שמבתולי תמול-שלשום שלה נותרו רק הלחיים שנת-להטו יותר מן הרגיל, והעיניים שהיו מכוונות כלפי מטה.

איפה עומד הקורא של באבל? האם הוא יהודי? נכון, הוא גם יהודי. אבל היהודי ממלא תפקיד בעולם החדש. אם תרצו, זה התפקיד של היהודי במודרניזם (וכדאי פעם לקרוא את ההערות הכמעט-אנטישמיות של תומאס מאן המוקדם, לא רק של סולז'ניצין, כדי להבין את המקום החשוב הזה של היהודי במודרניזם, ככל מה שאיפיון את המודרניזם). חשוב לא רק שהנאנסת בסיפור יהודייה, אלא במקרה זה חשוב גם שהאנסים לא היו מהצבא האדום ולא מצבא הלבנים, אלא דווקא מקרב האנרכיסטים האוקראינים של מכנו, שלחמו פעם נגד אלה ופעם נגד אלה, וחשוב שחלק מהאנרכיסטים הללו היו יהודים. והעובדה שיהודים נמצאו בשני הצדדים, בחלק גדול מהסיפורים של באבל, איננה חלק מאתוס ציוני, או פאתוס ציוני, שלפיו יהודים צריכים להיהרג שכם אל שכם ולא פנים אל פנים.

באבל כתב את היהודי ככתם בשדה הראייה. לא מרכז, להפך. שוליים שבלעדיהם אי אפשר לתאר את התווה וכווהו. הנה כך נפתח הסיפור "מפקד אפסנאות סוסים": "אנחה ואנקה בוח' ללו של הכפר. חיל הפרשים מכלה את התבואה ומחליף את הסוסים. תמורת סוסיהם המותשים לוקחים הפרשים את סוסי העבודה. אין כאן את מי לקלל. בלי סוסים אין צבא. אבל הידיעה הזאת לא מקלה על האיכרים. האיכרים מת-קהלים בלי הרף סביב בניין המטה". הממד הזה אינו בולט רק בסיפורי המהפכה. האי-סדר, ההתפרעות, הם נקודות מוצא המוקדמת של המספר עוד לפני המהפכה: "הייתי בן ארבע עשרה. הייתי שייך לתבורת ספסרי כרטיסים לתיאטרון שאינם יודעים מה זה פחד. הבוס שלי היה נוכל עם עין מכווצת תמיד ועם שפם משיי ענקי. קראו לו קוליה שוורץ. אני נקלעתי תי אליו באותה השנה האומללה שבה האופרה האיטלקית של אורסה התמוטטה כלכלית".

ב-1987, במקום התרגום שהיה עמנו, מעשה ידי של אברהם שלונסקי, בא תרגומה הרענן יותר של נילי מירסקי. זה לטעמי התי-רגום היפה ביותר של מירסקי ליצירה כלשהי. אי אפשר באמת להחליפו בשום תרגום אחר. באחרית הדבר שלה עמדה מירסקי על הקושי הגדול למצוא שווי ערך לשפה המדוברת של באבל. "הרוסית העממית, שלא כעברית המדוברת היא לשון עשירה ופ'רחונית' להפליא, המתאפיינת דווקא בריבוי גדול של מליצות ישנות ושל קטעי פסוקים ושברי ציטוטים מן האגדה הרוסית העממית, מתרגום כתבי הקודש לרוסית ומו השירה הרומית העתיקה"

כל הכתבים, מאת איסאק באבל: כרך ראשון, הסיפורים, תירגמה מרוסית חמוטל בר יוסף, הוצאת כרמל, 2008, 428 עמודים

איסאק באבל. יהודי ובוולשוויק

ה כי יפה בעברית עוברת, מתרגר מיו, תמיד, הפיגורות הלשוניות של איסאק באבל: "כוכבים לוחטים באי פלה כטבעות אירוסין". או: "האד" מה השתרעה שרויה ברטיבות של אפריל. בשוחות השחורות התנוצצו אמרגדים. ירק צמחייה צעירה התווה באדמה תפרים מסוכים, ומהאדמה נדפה חמיצות, כמו הריח של אשת חייל עם שחר. ראשוני העדרים ניגרו מן הגבעות". עד כאן בעיקר מטאפורות. אבל האימאזים של הסיפור הם מפתח חשוב יותר לעומק של באבל: "מעבר לקיר בכתה יהודייה בהריון בכי טהור, ריטון גונח של בעלה ארך הגפיים השיב לה. הם נזכרו ברכושם שנשדד, והתרגזו על זה בגלל מזלם הרע".

איפה נמצא המספר? זו שאלה פשוטה. התשובה קלה לכל ליברל: באבל מספר טוב, ולכן הוא "בורק הכל". אבל באבל לא היה ליברל. הוא היה יהודי ובוולשוויק. הוא התעניין באי-סדר, באי-סדר שירש אי-סדר אחר, האי-סדר החדש הבטיח סדר, אבל בינתיים הוא רק אי-סדר. בתלמוד (למשל במסכת סוטה) קראו לאי הסדר הזה חוצפה ("בן מנוול אב, בת קמה באי מה, כלה בחמתה, אויבי איש אנשי ביתו, פני הדור כפני הכלב, הכן אינו מתבייש מאביו"). הגירסה היידיית-אמריקאית של המלה הזאת או הגירסה החינוכית-הישראלית, שתיהן אינן מוסרות את הזוועה הקשורה במונח המזור. אבל באבל הבין אותו. מי שישלף מהסיפורים הללו אנלוגיה אוטומטית בין האי-סדר הישן לאי-סדר החדש - כלומר אנלוגיה ליברלית - יחמיץ את העוצמה הנדירה של הסופר הגדול הזה. הוא העמיק לתוך פצעי האי-סדר, גם של

1
איסאק באבל: "כוכבים לוחטים בא" פלה כטבעות אירוסיות". או: "האר" מה השתרעה שרייה ברטיבות של אפריל. בשוהות השחורות התנוצצו אזמרגדים. ירק צמחייה צעירה התווה באדמה תפרים מסובים, ומהאדמה נרפה חמיצות, כמו הריח של אשת חייל עם שחר. ראשוני העדרים ניגרו מן הגבעות". עד כאן בעיקר מטאפורות. אבל האימאום של הסיפור הם מפתח חשוב יותר לעומק של באבל: "מעבר לקיר בכתה יהודייה בהריון בכי טהור, ריטון גונח של בעלה ארך הגפיים השיב לה. הם נזכרו ברכושם שנשרד, והתרגו על זה בגלל מזלם הרע".

איפה נמצא המספר? זו שאלה פשוטה. התשובה קלה לכל ליברל: באבל מספר טוב, ולכן הוא "נודק הכל". אבל באבל לא היה ליברל. הוא היה יהודי וכולשוויק. הוא התעניין באי סדר, באי סדר שירש אי סדר אחר, האי סדר החריש הבטיח סדר, אבל בינתיים הוא רק אי סדר. בתלמוד (למשל במסכת סוטה) קראו לאי הסדר הזה חוצפה ("בן מנוול אב, בת קמה בא" מה, כלה בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו, פני הרוד כפני הכלב, הבן אינו מתבייש מאביו"). הגירסה היידיש-אמריקאית של המלה הזאת או הגירסה החינוכית-הישראלית, שתיהן אינן מוסרות את הזוועה הקשורה במונח המוזר. אבל באבל הבין אותו. מי שישלוף מהסיפורים הללו אנלוגיה אוטומטית בין האי סדר הישן לאי סדר החריש - כלומר אנלוגיה ליברלית - יחמיץ את העוצמה הנרדפה של הסופר הגדול הזה. הוא העמיק לתוך פצעי האי סדר, גם של האי סדר החדש.

היהודי היה מבחינתו הפצע המובהק, מין קרע בעור. קל מדי לומר שיהודים "תמיד סבי" לר" (או האמת הציונית: תמיד סבלו עד שעלו לארץ, או בגירסה המגוחכת עוד יותר של כמה ממשכילי המהגרים אצלנו: "היהודים בחרו באופן טרגי בצד הלא נכון"). אבל ההיסטוריה של היהודים ברוסיה, של היהודים במהפיכה הרוסית, של היהודים בין הסדר האנטישמי למלחמה שעקרה את המעמד הבינוני (כולל יהודי המעמד הבינוני) מתוך חייו הקודמים, ריתקה את באבל, כי אצלו, אחרי הכל, בניגוד גמור לאופן הליברלי של קריאתו, קמו על הסדר אנשים עלובים, או מללים, עניים, והם פגשו בשורה הקרב את נציגיו האומללים של הסדר, העלובים, העילגים - אם גם ייצגו צאר גדול וכנסייה מפוארת ורוס עתיקה - והמאבק הזה לא הותיר את המספר בצד, אף שיהדותו משת לו, מדי פעם בפעם, זווית למחקר שלו, משום שהיהודים בסיפורים הללו, בעיקר כסיפורי "גורדו הפרשים", מאפשרים לו לספר את הכאוס, לאהוב את הכאוס, ובשיאי הסיפורים הללו - הגנה ההסבר למטאפוריות המדהימה שלו - להגיע אל השירה: בתוך היקום האינטימי שופכים רם, עושים סדר, עושים אי סדר, כותבים סיפורים, צועקים, צוחקים, שרים, אונסים, אוכלים ולא ברור לאן כל זה מוביל. "ורק אני נשארת ליד החלון. עיני התרגלו לחשיכה הדוממת, חייית הזיכרונות שורטת אותי והשינה לא באה".

ראוי לחזור שוב אל הפיגורה של סבל יהודי בסיפורים הללו, דווקא משום שבאבל אינו סופר פר "שכותב ליהודים". "שישה מלוחמי מכנו אנסו אתמול משרתת. כבוקר, כשזה נודע לי, החלטתי לברר איך נראית אשה אחרי שאנסו אותה שש פעמים. מצאתי אותה במטבח. היא גחנה על גבי גיגית וכיבסה. היא היתה שמנה תווה עם לחיים פורחות, רק קיום נטול חיפזון

לא מרכז, להפך. שוליים שבלעדיהם אי אפשר לתאר את התווה ובוהו. הגה כך נפתח הסיפור "מפקד אפסנאות סוסים": "אנחה ואנקה בח" ללו של הכפר. חיל הפרשים מכלה את התבואה ומחליף את הסוסים. תמורת סושיהם המותשים לוקחים הפרשים את סוסי העבודה. אין כאן את מי לקלל. בלי סוסים אין צבא. אבל הידיעה הזאת לא מקלה על האיכרים. האיכרים מתקבלים בלי הרף סביב בניין המטה". הממד הזה אינו בולט רק בסיפורי המהפיכה. האי סדר, ההתפרעות, הם נקודות מוצא המוקדמת של המספר עוד לפני המהפיכה: "הייתי בן ארבע עשרה. הייתי שייך לחבורת ספסרי כרטיסים לתיאטרון שאינם יודעים מה זה פחד. הבוס שלי היה נוכל עם עין מכווצת תמיד ועם שפם משיי ענקי. קראו לו קוליה שורץ. אני נקלעי תי אליו באותה השנה האומללה שבה האופרה האיטלקית של אורסה התמוטטה כלכלית".

ב-1987, במקום התרגום שהיה עמו, מע" שה ידיו של אברהם שלונסקי, בא תרגומה ורענן יותר של נילי מירסקי. זה לטעמי התרגום היפה ביותר של מירסקי ליצירה כלשהי. אי אפשר באמת להחליפו בשום תרגום אחר. כאחרית הדבר שלה עמדה מירסקי על הקושי הגדול למצוא שווי ערך לשפה המדוברת של באבל. "הרוסית העממית, שלא כעברית המדוברת היא לשון עשירה ו'פרהונית' להפליא, המתאפיינת דווקא בריבוי גרול של מליצות ישנות ושל קטעי פסוקים ושברי ציטוטים מן האגדה הרוסית העממית, מתרגום כתבי הקודש לרוסית ומן השירה הרוסית העתיקה..."

כאן אנחנו חוזרים ל"שמנתוזה" של חמוטל בר יוסף. הבעיה הגדולה של המתרגמים, העורכים, ושל חלק גדול מהסופרים והמשוררים, הוא באי ידיעה הגמורה שלהם את הלשון העממית בעברית. "שמנתוזה", או זיכרונות אחרים מלשון ילדים של לפני שלושים שנה, לא פותרים בעיות כאלה, גם לא האזנה לרדיו, ולא צפייה בטלוויזיה, שתיווך הלשון העממית שלהם נעשה בערך באמצעות אותו מילייה סוציולוגי, כמו העורכים. תהומות מפרידים בין העברית העממית ל"משכילים". זה איננו עניין של "מוצא", אלא של שיח. האי הכרה של הלשון העממית היא חלק ממאפייני האליטה. אי אפשר לבוא בה עם לשון אחרת וולת זו הנכתבת כאן בווריאציות כלשהן (מה שעשה נסים אלוני, ולא דווקא בגשש החיזור, לא זכה עדיין לתיאור מספק, ולמוצאו המעמדי והאתני יש קשר ישיר למעשיו הגדולים).

לא העברית העממית רלה, אלא היכולת לתאר את גווניה, את ניגוניה, את שימושיה באידיומים "משובשים", את ההיסטוריה הדקדוקית מלשון הרת, מלשון המטיפים, מלשון השדרים, מלשון הספורט, וכמוכן לשונות היהודים שקדמו לעברית העממית בתרגומיהן לעברית. יכול מאוד להיות שמילון העברית העממית קטן יותר ממילון הרוסית העממית, מצד שני, גם המילון העברי של השפה הגבוהה קטן יותר מהמילון הרוסי (או האנגלי או הצרפתי). ובכן, החלקים המתסכלים ביותר בתרגומי באבל הם תרגומי השפה העממית. מירסקי ויתרה עליהם בדרך כלל. חמוטל בר יוסף פתרה אותם בצורה לא כל כך סבירה.

ולטר בנימין, בדיווח הראשון שלו למע" רב על הספרות הרוסית בזמן המהפיכה, מנה את באבל, ביחד עם מאיאקובסקי, כסופרים שהגרמנים כבר מכירים, ואין ספק בעמדתם המהפכנית. מאיאקובסקי התאבד. באבל הומת בידי יורשיה של המהפיכה. הכרך החדש כולל